

DOĞU TÜRKİSTAN RAPORU

Geçmişten Bugüne Dinî ve Etnik Baskılar

TEMMUZ 2020

NUREDDİN İZBASAR

Doğu Türkistan Raporu
Geçmişten Bugüne Dinî ve
Etnik Baskılar

Araştırma 119
Doğu Türkistan
Temmuz 2020

Hazırlayan

Nureddin İzbasar

Genel Yayın Yönetmeni

Dr. Ahmet Emin Dağ

Editör

Ümmühan Özkan

Web Editörü

Sueda Nur Çokadar

Referans için: İzbasar, Nureddin. *Doğu Türkistan Raporu: Geçmişten Bugüne Dinî ve Etnik Baskılar*, Araştırma 119. İNSAMER. Temmuz 2020.

Bu yazının içeriği ile ilgili bütün sorumluluk müellifine aittir.

©İNSAMER 2020

Bu yayının bütün hakları mahfuzdur.
Sadece kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Nuhun Gemisi

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Nurgül Ersoy

Baskı: Pelikan Basım

Maltepe Mh. Gümüşsuyu Cd.

Odin İş Merkezi No. 1/28

Topkapı-İSTANBUL

İHH
İNSANI YARDIM VAKFI

İNSAMER
İHH İNSANI VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
İHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية والاجتماعية

İNSAMER, İHH İnsani Yardım Vakfı'nın araştırma merkezidir.

İÇİNDEKİLER

Giriş	1
Doğu Türkistan neresidir?	2
Tarihî Arka Plan	5
Komünist Çin İşgali ve Kolonizasyon	9
5 Temmuz Katliamı	13
İnsani Durum ve İhlaller	15
Toplama Kampları	18
Sonuç	24
Sonnotlar	25

GİRİŞ

Doğu Türkistanlıların asimilasyona direnmeleri ve kendilerini Çinli olarak görmemeleri, merkezî Çin yönetimi açısından siyasi bir meydan okuma olarak değerlendirilmiş ve bu durum bölgenin kontrolü konusundaki bir zaaf, özellikle 1980’li yıllardan itibaren sanayileşmeyi sekteye uğratacak bir güvenlik sorunu olarak algılanmıştır.

İnişli çıkışlı tarihî seyri içinde 1949 senesine kadar bir şekilde bağımsızlığını koruyan Doğu Türkistan, bu tarihten itibaren Çin Komünist Partisi’ne (ÇKP) bağlı kuvvetlerin işgaline uğramıştır. Bu işgalle birlikte Çin, bir yandan bölgenin verimli tarım arazilerini ve zengin yer altı varlıklarını kendi tekeline alırken bir yandan da sistematik işgal ve Çinlileştirme siyasetini acımasızca uygulamıştır. Bölgeye yoğun bir Çinli yerleşimci akını organize edilmesi ardından, kurulan geniş istih-

barat ağı ve alınan güvenlik tedbirleriyle Doğu Türkistanlıların süreç içerisinde dünya ile olan bağlantıları kopartılmış ve temel insan haklarının ihlal edilmesine yönelik her türlü müdahale kolaylıkla hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Doğu Türkistanlıların asimilasyona direnmeleri ve kendilerini Çinli olarak görmemeleri, merkezî Çin yönetimi açısından siyasi bir meydan okuma olarak değerlendirilmiş ve bu durum bölgenin kontrolü konusundaki bir zaaf, özellikle 1980’li yıllardan itibaren sanayileşmeyi sekteye uğratacak bir güvenlik sorunu olarak algılanmıştır. 1990’lı yılların çalkantılı siyasi gelişmeleri ve Komünist bloğun çöküşü Orta Asya coğrafyasında birçok değişimi tetiklerken, bu bölgede bulunan Doğu Türkistanda da gerilim bir hayli artmıştır. 2000’li yılların başındaki 11 Eylül olayları akabinde başlayan dönem “terörle mücadele” adı altında Çin yönetiminin bölgeye her türlü müdahalesini kolaylaştırmış ve bugüne kadar süren sistematik tırmandırma siyaseti hız kesmeden uygulanmıştır.

Küresel siyaset ve ekonomide her geçen gün gücünü arttıran Çin, kendi bölgesinde Doğu Türkistan gibi bir meseleyle uğraşırken olmanın verdiği öfkeden olsa gerek, 2010'lu yıllardan itibaren bölgedeki baskı ve hak ihlallerini yeni bir boyuta taşımıştır. Doğu Türkistanlı ailelerin tümü fişlenmiş ve potansiyel risk oluşturduğu(!) düşünülen milyonlarca insan kamplara toplanıp özgürlükle-

rinden mahrum edilmiştir. Hasılı Doğu Türkistan'da bir yandan insanların dönüştürülmesi için baskılar sürerken bir yandan da Uygurlara ait kültürel ve dinî tüm mirasın yok edilmesi için çalışmalar hızlandırılmıştır.

Elinizdeki rapor, Doğu Türkistanlıların tarihî süreç içinde yaşadığı dönüşümü ve Çin işgali ile birlikte günümüze kadar gelen ihlaller dönemini anlatmaktadır.

DOĞU TÜRKİSTAN NERESİDİR?

Doğu Türkistan, tarih boyunca Ulu Türkistan olarak bilinen Orta Asya coğrafyasının tarihî gelişmelerden dolayı ikiye ayrılmasıyla oluşan doğu bölgesinin adıdır. 1.823.000 kilometrekare genişliğe sahip topraklarının yaklaşık üçte biri dünyanın ikinci büyük çölü

olan Taklamakan Çölü'nden oluşmaktadır. Kuzeyde Rusya ve Moğolistan ile sınır olan Doğu Türkistan bölgesi, batıda Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan, Keşmir ve Hindistan ile komşudur. Güneydoğusu Karanlık Dağları ve Tibet platosu ile

ayırırken, Doğu tarafı bozkırlar, çölleri ve Çin ile sınırdır.

2.000 kilometre uzunluğuyla Tarım Nehri, Doğu Türkistan'ın en önemli su kaynağıdır. İli ve İrtiş nehirleri de diğer ölkelere temiz su temin eden önemli nehirlerdendir. Bu nehirlerin suladığı geniş tarım alanları, bölgenin en kadim yerleşim yerlerini şekillendirmiştir. Kaşgar, Yarkent, Karakaş, Hoten, Barçuk, Aksu, Kuça ve Karaşehir bu vahaların en büyük şehirlerindendir. Bu vahalarda yılda iki kez mahsul alınan tahıl ürünleri haricinde Doğu Türkistan'ın en büyük pamuk üretim alanları bulunmaktadır.

Komünist Çin işgalinden önce Doğu Türkistan'ın en eski yerleşim birimleri olan Tarım Havzası, Turfan Ovası, Komul bozkırları ve İli Ovası'nda Uygur Türkleri yaşarken, Altay Dağları'nın güney kesimleri, Tarbagatay ve Künes yaylalarında Kazak Türkleri çoğunlukta olmuştur. Kırgız Türkleri ve Tacikler de Doğu Türkistan'da göçebe hayat süren kavimlerdir. Bölgede Türkler dışında az sayıda Moğol kabilesi de göçebe bir hayat yaşamıştır.

1759 Çin Mançu istilasından sonra bölgeye önce etnik Çinliler olmak üzere Donganlar (Müslüman Çinliler),

Mançuların Şibe kolu ve az sayıda başka etnik unsurlar gelmiştir. 1953 senesindeki resmî rakamlara göre Doğu Türkistan'da 3.640.000 Uygur, 504.000 Kazak, 70.000 Kırgız olmak üzere yaklaşık 4 milyonu aşkın Türk asıllı nüfusun yaşadığı bilinmektedir. Aynı dönemde bölgedeki Çinli nüfus ise yaklaşık 300.000 kadardır. Bu rakamların yüzdelik oranlarına göre, o tarihte bölgenin %90'ı Türk asıllı Müslümanlardan oluşurken, sadece %7'lik bölümünü Çinliler oluşturmaktadır.

1980'lere gelindiğinde, Doğu Türkistan'daki etnik Han Çinli nüfusu 8.600.000'e yani neredeyse bölgenin toplam nüfusunun %40'ına ulaşmış, Uygur Türkleri ise resmî Çin rakamlarına göre 11.303.000'e yani nüfusun yaklaşık %55'ine gerilemiştir. Bu iki unsur dışında bölgede bir de sayıları 1.590.000'i bulan Kazak Türkleri yaşamaktadır. Açıklanan bu resmî rakamların gerçeği yansıtmadığı söyleyen Doğu Türkistanlı akademisyenler, bölgedeki Müslüman Türklerin sayısının bu rakamın en az üç katı olduğunu belirtmektedirler.

Urumçi şehri Doğu Türkistan'ın işgalinden sonra bölgenin stratejik öneminden ötürü Çinliler tarafından kurulmuştur, bu sebeple de göçmen nüfusun en fazla olduğu şehirdir. Çinliler Urumçi gibi sonradan inşa edilen ve petrol işletmelerinin yoğun olduğu sanayi şehirlerinde de oldukça kalabalıktır. Bunun haricinde Altay, Tarbagatay ve Çöçek vilayetleri de Çinlilerin en çok bulunduğu şehirlerdir. Ayrıca son yıllarda artan tutuklamalar ve toplama kamplarına

Zengin doğal kaynaklara sahip olan Doğu Türkistan'da bugüne kadar 138 farklı maden türü tespit edilmiştir. Bölgedeki madenler, tüm Çin'deki maden çeşitliliğinin %78'ini oluşturmaktadır.

alınanlardan dolayı nüfusun seyrekleştiği bölgeye çok sayıda Han Çinli ciddi maddi destekler verilerek yerleştirilmektedir.

Zengin doğal kaynaklara sahip olan Doğu Türkistan'da bugüne kadar 138 farklı maden türü tespit edilmiştir. Bölgedeki madenler, tüm Çin'deki maden çeşitliliğinin %78'ini oluşturmaktadır.¹ Doğu Türkistan'da aktif olarak işletilen madenler ise Çin'deki tüm madenlerin %85'ine denk gelmektedir. Bunlar içinde; krom, tuz, demir, taş pamuğu, mangan, bakır, silisyum, kurşun, pırlanta, altın, gümüş, kömür ve uranyum en öne çıkan madenlerdir.² Bunların çoğu Çin'in iç bölgelerinde bulunmayan madenler³ olduğundan, kullanılabilir ham madde hâline dönüştürüldükten sonra Çin'in iç bölgelerindeki fabrikalara taşınmaktadır. Örneğin 2015 senesi verilerine göre, Doğu Türkistan'daki dört büyük petrol havzasından bir yılda çıkartılan toplam 27.880.000 ton ham petrol, Çin'in iç bölgelerine taşınmıştır. 2020 yılı sonuna kadar Çinliler bu miktarı petrolde yıllık 29 milyon tona, doğal gazda ise 36 milyar metreküpe çıkarmayı planlamaktadır.⁴ Çin'in yıllık petrol istihsalinin %60'ından fazlası Doğu Türkistan'dan çıkartılmaktadır.⁵ Enerji kaynakları açısından çok zengin olan Doğu Türkistan'da jeolog-

ların verdiği bilgilere göre toplam 60 milyar ton petrol rezervi bulunmaktadır.⁶ Bu petroler ve her yıl 30 milyar metreküp doğal gaz, toplam 7.378 kilometre uzunluğundaki üç büyük boru hattıyla şangay, Fujian ve Guangzhou

bölgelerine taşınmaktadır.⁷ Çinliler bu boru hatlarının sayısını beşe yükseltmeyi planlamaktadır. Ayrıca dünyanın en büyük pamuk üreticisi konumundaki Çin, ürettiği pamuğun %84'ünü Doğu Türkistan'dan sağlamaktadır.⁸

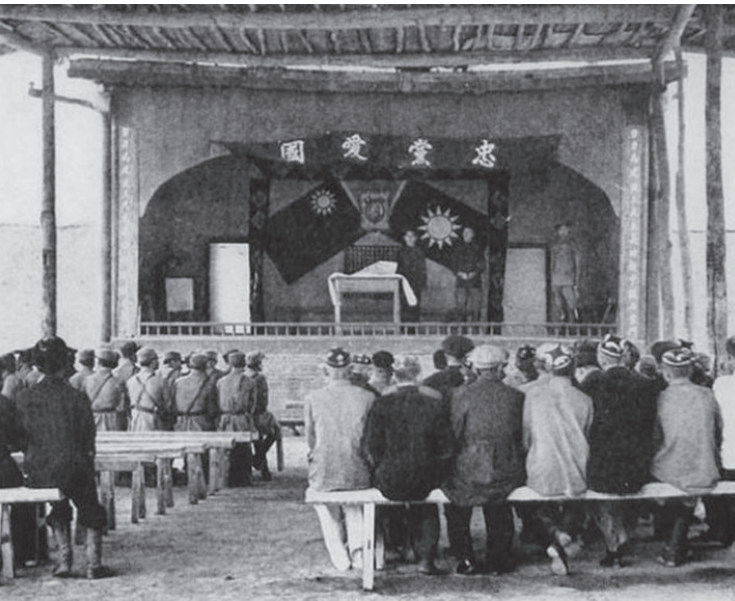
TARİHİ ARKA PLAN

Doğu Türkistan'ın kuzey sınırlarında yer alan Altay Dağları, birçok tarihçi tarafından Türklerin ilk ortaya çıktığı anavatan olarak nitelendirilmektedir. Yazılı kaynaklara göre miladi 4. yüzyıldan itibaren bölgede hüküm süren Hunların, Göktürklerin ve Uygurların kurduğu devletlerin tümü Doğu Türkistan'ı da kapsamaktadır. İlk Türk devletlerinin ortaya çıktığı bu dönem, aynı zamanda Çin saldırılarının yoğunlaştığı tarihleri içermektedir. Çinliler, bölgeden 752 yılında geri çe-

kilmek zorunda kalırken⁹ bölgedeki Türklerin İslam'ı kabul etmesinden sonraki süreçte Karahanlı Devleti (842) ve Koçu Uygur Kağanlığı (845) gibi Doğu Türkistan merkezli yerel devletler ortaya çıkmıştır.

Yerel İslam hanlıkları şeklinde yönetilen bölgenin istikrarı 13. yüzyılın başlarından itibaren Moğol saldırıları ile bozulmuş ve Doğu Türkistan, Cengiz'in oğlu Çağatay'ın hükümlanlığına girmiştir. Çağatay Hanlığı zayıflayınca Timur İmparatorluğu kurulmuş ve çok geçmeden Türkistan yerel yöneticileri arasında yeni bölünmeler yaşanmıştır. Böylece Doğu Türkistan coğrafyası, 1347-1696 yılları arasında, biri diğerine üstünlük sağlamaya çalışan Cungan Hanlığı, Doğu Çağatay Hanlığı ve Yarkent Hanlığı¹⁰ arasında bölünmüştür.¹¹

1696 senesinden sonra ise Hocalar Dönemi diye adlandırılan dönem başlamıştır. Bu döneme rengini veren temel sorun, Aktağlık ve Karatağlık adındaki iki tarikat sülkü arasında cereyan eden iktidarı kontrol etme mücadelesidir. Moğol ve Çin'in de dâhil olduğu bu iç iktidar çekişmesi dönemi, Çin Mançularının istilasıyla

Siyasi kargaşa ile dolu Hocalar Dönemi, güvenlik zaafı oluşturmuş ve âdetâ gelecek yılların “Çin istilası için hazırlık devrini” başlatmıştır.

1759’da son bulmuştur. Başka bir ifade ile siyasi kargaşa ile dolu Hocalar Dönemi, güvenlik zaafı oluşturmuş ve gelecek yılların “Çin istilası için hazırlık devrini” başlatmıştır.¹²

Doğu Türkistan’ın bağımsızlığını ortadan kaldıran ve Hocaların kukla yönetimini yıkan Çinlilere karşı bölge halkının isyanı 1764 senesine kadar sürmüştür. 10 yıl devam eden direniş boyunca 500.000’den fazla Doğu Türkistanlının öldüğü kaydedilmektedir.¹³ Sonraki dönemde; Büyük Hocalar İsyanı (1757-1759), Uçturfan İğde İsyanı (1765), Ziyauddin Hoca İsyanı (1847), Veli Han Töre İsyanı (1857), Kuça İsyanı (1862)¹⁴ gibi çok sayıda bağımsızlık girişimi olmuştur.

Kuça’daki bu son ayaklanmadan sonra Çinliler, birkaç küçük bölge hariç Doğu Türkistan’ın tümünden atılmıştır. Kısa süre içinde şehir devletlerini idaresi altına almayı başaran Yakup Beg, Doğu Türkistan’da Kaşgar Emirliği’ni kurmuştur. Yakup Beg, Kaşgar hâkimi olduktan sonra, 1870’ten itibaren, Rusya ve İngiliz-Hint İmparatorluğu gibi iki büyük güçle doğrudan komşu hâline gelmiştir.¹⁵ Kaşgar Devleti bu süreçte İngilizlerle çatışmaktan kaçınan bir siyaset izlerken¹⁶ tüm Orta Asya ve Türkistan coğrafyasında yayılmaya başlayan Rus Devleti ile ilişkiler aynı şekilde olmamıştır. Rusya’nın güneye inmesi ve tüm Türkistan coğrafyası-

nı tehdit etmeye başlaması üzerine, Kaşgar Devleti Osmanlı’dan yardım istemiştir. Bu talep Osmanlı tarafından kabul edilmiş ve istenen silah ve askerî personel yardımı bölgeye gönderilmiştir.¹⁷ Osmanlı böylece hem Rusya’yı dengeleyerek Asya siyasetinde daha etkili bir duruma gelmeyi hem de Çin’in kendisine doğrudan karşılık verecek vaziyette olmayışını fırsata dönüştürmek istemiştir.¹⁸

Osmanlı Sultanı Abdülaziz, 16 Haziran 1873 tarihinde Yakup Beg’in biat talebini kabul etmiş ve kendisine “emir” unvanı vererek Kaşgar’da Halife adına hutbe okutmasına ve para bastırmasına izin vermiştir. Osmanlı, bu sembolik siyasi adımların yanı sıra Kaşgar Emiri’ne altı adet savaş topu, 1.200 tüfek, mühimmat ve birkaç barut imal ustası ile Kaşgar ordusunun eğitimi için dört subay göndermiştir.¹⁹ Osmanlı Devleti’nin gönderdiği bu yardımlar memnuniyet yaratmakla kalmamış, Rus işgali altındaki diğer Müslüman Türk devletleri için de işgalden kurtluma arzusunun ve umudunu güçlendirmiştir.²⁰

Ancak 1877 yılında Yakup Beg’in ölümü, bölgeye yönelik Çin ihtiraslarını yeniden canlandırmıştır. Bölgede Osmanlı’ya bağlı bir devletin varlığı, ne Rusya ne de Çin’in işine geldiğinden bu iki güç 1875’ten itibaren ittifak içinde olmuştur.²¹ Nihayetinde Yakup Beg’in

Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını ortadan kaldıran ve Hocaların kukla yönetimini yıkan Çinlilere karşı bölge halkının isyanı 1764 senesine kadar sürmüştür. 10 yıl devam eden direniş boyunca 500.000'den fazla Doğu Türkistanlının öldüğü kaydedilmektedir.

ani ölümü ardından başlayan iç iktidar hesaplaşmasını fırsata çeviren Çin, 80.000 kişilik bir güçle Doğu Türkistan'ı işgal etmiştir.²² Çin istilası ardından Yakup Beg'e çalışmış olan kim varsa tutuklanıp hapse atılmış, çoğu da öldürülmüştür.

Kaşgar'daki genel durumla ilgili raporların Osmanlı'ya ulaşması²³ üzerine, Binbaşı İsmail Hakkı Bey ve Yüzbaşı Ali Kazım İbrahim Efendi komutasındaki birlikler destek için bölgeye gönderilmiştir. Ancak Osmanlı subayları Çin-Rus ittifakına karşı bir süre Kaşgar'a bağlı Yeni Şehir'i savunsalar da cephane ve yiyecekleri kalmadığından bölgeyi terk ederek Hindistan üzerinden İstanbul'a geri dönmüştür.

Çinlilerin Doğu Türkistan'ı işgal için ikinci hamlesi 1884 senesinde gelmiş ve bölge Çin'e bağlı bir eyalete dönüştürülerek, ismi bugün de kullanılan Sincan (Xinjiang) eyaleti olarak değiştirilmiştir. Çeyrek asır süren baskı ve intikam politikaları ardından Çin merkezi otoritesinin zayıflamaya başladığı 1911 senesinden sonra, bölgede yeni hareketlenmeler yaşanmıştır. Bu girişimlerin önemli bir bölümü kanlı biçimde bastırılmış olsa da ardı arka-

sı kesilmeyen olaylar hiç dinmeden 1933'e kadar sürmüştür. Nihayetinde, Kumul'un dağlık bölgelerinde başlayan bağımsızlık hareketi, 12 Kasım 1933 tarihinde Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu cumhuriyet, hiçbir yabancı ülkenin desteğini almadan, tamamen Doğu Türkistan halkının kendi imkânları ve millî iradesi ile kurulmuştur.²⁴ Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti 30 maddeli bir anayasa ilan etmiş ve bugün de kullanılan ay yıldızlı gök bayrağı cumhuriyetin bayrağı olarak belirlemiştir. Hoca Niyaz Hacı da bağımsız devletin cumhurbaşkanı olmuştur.

Yeni Doğu Türkistan devletinin kurulması; iki düşmanı bir kere daha birbirine yaklaştırmış ve Çin ve Sovyetler Birliği arasında bu yeni devlete karşı iş birliği başlamıştır. Doğu Türkistan'ın bağımsız olmasının Rus işgali altındaki diğer Türk yurtları için tehlike arz edeceğini düşünen Sovyetler Birliği, askerî ve istihbarî açıdan Çin'e destek verip Doğu Türkistan millî kuvvetlerinin bastırılmasında etkili olmuştur.

Devletin yıkılmasında ne yazık ki Müslüman Çinli Donganların da rolü olmuştur. Doğu Türkistan işgal edildikten sonra göçmen Çinlilerle birlikte Doğu Türkistan'a gelmeye başlayan Donganlar, Müslüman oldukları için fazla dikkat çekmemiş ve tepki göstermemiştir. Ancak Donganların bölgenin bağımsızlık çabalarında ve diğer siyasi olaylarda sürekli Çin tarafında yer almaları ve kültürel anlamda tama-

men Çin kültürüne mensup olmaları, Doğu Türkistan Devleti için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Ne var ki bölgede yaşanan katliamlarda payı olan bu Müslüman Çinliler de bir süre sonra Ruslar tarafından katledilmiştir.

Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin yıkılmasından 11 sene sonra, bölgedeki Çin milisleri Çin merkezî hâkimiyetini elinde tutan Guo Mindang (GMD) hükümetine bağlanmıştır. Milliyetçi Çin yönetiminin bölgede artan baskıları üzerine Doğu Türkistan'ın Gulca şehrinde Ali Han Töre liderliğinde başlayan ayaklanma, Kazak kabilelerin de katılmasıyla Kasım 1944'te bu kez Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunu getirmiştir. Böylece bölgede yeni bir bağımsızlık dönemi başlamıştır.

Aynı sıralarda Çin'in diğer bölgelerinde ÇKP ile milliyetçiler arasında yaşanan iç savaşta, Sovyetler Birliği'nin desteğini alan Komünistler güçlerini artırmıştır. Bu kargaşa döneminde, 13 Haziran 1946 tarihinde, Ali Han Töre gözaltına alınıp kaçırılmış ve hemen ardından başlayan sindirme operasyonlarında binlerce kişi tutuklanıp hapse atılmış ya da idam edilmiştir.²⁵

1949 yılında Komünist güçlerin tüm Çin'de yönetimi ele geçirdiği sıralarda, Doğu Türkistan'da da Ahmet Can Kasımi isimli yerel bir yönetici Rusların desteğiyle göreve getirilmiştir. Hiçbir pazarlık şansı olmayan Kasımi, ÇKP ile masaya oturarak Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümetinin feshedildiğini, kendisinin de Sincan Eyalet Başkan Yardımcısı olduğunu

ilan eden bir anlaşma imzalamıştır. Çok geçmeden de -aynı yıl- Pekin'e giderken şüpheli bir uçak kazasında hayatını kaybetmiştir.

13 Ekim 1949'da ÇKP kuvvetleri Urumçi'ye ulaştıktan sonra, yerel Türk kuvvetleri dağıtılmıştır. ÇKP, kendisine itaat etmeyen komuta kademesini ve Türk asıllı askerleri de 1955 senesine kadar tasfiye etmiş; bağımsızlık yanlısı milliyetçiler, aydınlar, din adamları ve bölgenin ileri gelen eşrafını da ya tutuklamış ya da idam ederek ortadan kaldırmıştır.

1955'te Doğu Türkistan'a özerklik statüsü verilerek bölgenin adı Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak değiştirilmiştir. Bu tarihten itibaren Doğu Türkistan'ın 1.000 yıllık Türk İslam geleneğini devam ettiren tüm medreseler kapatılmaya ve geçmişe ait tüm izler silinmeye başlanmıştır.

KOMÜNİST ÇİN İşGALİ VE KOLONİZASYON

1949 yılında ÇKP'ye bağlı ordunun Doğu Türkistan'a girmesiyle bölgede bugüne değin süren yeni bir tarihî süreç başlamıştır. Orta Asya ülkeleri olarak isimlendirilen Batı Türkistan coğrafyasının da Sovyetler Birliği işgalinde olması nedeniyle Doğu Türkistan'ın tüm dünya ile bağlantısı kopmuş ve bölge âdeta kapalı bir kutu hâline gelmiştir. Çinliler bir taraftan çok yoğun Komünizm propagandası yaparken diğer taraftan toprak reformu, üretimi kamulaştırma, sosyalist paylaşım adı altında toplumsal dönüşüm politikalarını hızlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu politikalar çerçevesinde ilk olarak toplumun önde gelen eşraf aileleri yok edilmiş, halkın elindeki üretim araçlarına el konulmuş ve insanlar topraksızlaştırılarak zorunlu çalışma kamplarına alınmıştır.

Doğu Türkistan halkının Müslüman olması hasebiyle bölgede kendi ideolojisini yaymada zorlanan ÇKP yönetimi, bu sebeple İslami eğitimin temel kurumları durumundaki medreseleri kapatarak halka liderlik yapabilecek din adamlarını ve aydınları halk düşmanı(!) ilan edip ortadan kaldırmıştır. Bu radikal değişim ve baskılar nedeniyle 1950-1952 yılları arasında Doğu Türkistan'da on binlerin katıldığı ayaklanmalar olduysa da bunların hepsi ÇKP askerleri tarafından şiddetle bastırılmıştır.

1955 senesine gelindiğinde, sosyalist devlet anlayışı ve azınlık ulusların haklarının korunması vaadiyle Doğu Türkistan'a "Sincan Uygur Özerk Bölgesi" adı verilmiş ancak bu durum bölgede pek bir şeyi değiştirmemiş; yerel hükümet temsilcileri ve yöneticiler yine bizzat ÇKP tarafından atanmaya devam etmiştir. Ayrıca bu görevlere getirilenlerin tümü Çinli olmak mecburiyetinde olduğundan bölge idari açıdan "özerk" olsa da Uygur kimliği tamamen reddedilerek tüm kararlar Komünist Parti başkanlığınca alınmıştır.

1950'li yıllarda Çin'in bir diğer uygulaması, bölgenin demografisini değiştirmek üzere giriştiği iskan siyasetidir. Çin Halk Kurtuluş Ordusu'na bağlı bazı birlikler bölgeye konuşlandırılmış ve çok sayıda Çinli sivil Doğu Türkistan'a yerleştirilmiştir. Çin Halk Kurtuluş Ordusu'na bağlı birinci ve yirmi dördüncü kolorduların toplam 175.000 askeri de Doğu Türkistan'a getirilmiştir. *Bingtuan* (Sincan Üretim ve İnşa Kuvvetleri) adı

1966 senesi, Çin’de Mao Zedong liderliğindeki Kültür Devrimi’nin başladığı milat olmuştur. Devrimin hem ülke çapındaki tüm halklar açısından hem de Doğu Türkistan halkı açısından çok yıkıcı sonuçları olmuştur.

verilen bu birlikler sadece askerî amaçla değil, bölgedeki tarımsal üretimi kontrol için de gönderildiklerinden en verimli toprakların kullanım hakları onlara bırakılmıştır.²⁶ Bu askerî birlikler bir yandan bölgenin verimli topraklarında tarımsal üretim yaparken bir yandan da petrol ve diğer doğal zenginliklerin çıkartılmasında özel imtiyaz sahibi olmuştur. 1966’da 1.480.000’e ulaşan Bingtuan nüfusu, 2010 yılında 2.600.000’i aşmıştır.²⁷ Bölgedeki en verimli yerler olan Cungan ve Tarım Derya havzalarındaki sulak alanlara yerleştirilen bu birlikler, büyük ölçüde tarımsal ürünlerin ve gıda ham maddelerinin üretimini ellerinde tutmaktadır.

1960’lı yıllardan itibaren Çin ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan çeşitli anlaşmazlıklar sırasında iki ülkenin sınır bölgelerini oluşturan Doğu Türkistan’da da gerginlik artmıştır. Bu süreçte İli ve Tarbagatay bölgelerinde yerel halktan yaklaşık 500.000 kişi Çinlileştirme politikasına karşı günümüzdeki Kazakistan topraklarını kapsayan Sovyet bölgelerine göç etmiştir.²⁸ Böylece Çin, hem istemediği Türklerin önemli bir bölümünden kurtulmuş hem de Sovyet casusu olmakla suçladığı nüfusu dağıtmıştır.

1966 senesi, Çin’de Mao Zedong liderliğindeki Kültür Devrimi’nin başladığı milat olmuştur. Devrimin hem ülke çapındaki tüm halklar açısından hem

de Doğu Türkistan halkı açısından çok yıkıcı sonuçları olmuştur. Mao’nun devrimci dayatmalarının en temel hedefleri, toplumu geleneksel değerlerinden ve bağlarından koparmak, dinî inançlarından vaz geçirmek, yeni tip bir birey yaratmak ve Doğu Türkistan özelinde de tüm Uygurları zorla Çinlileştirmek şeklinde sıralanmıştır. Doğu Türkistan’ın gasp edilmiş hakları bu devrimle iyice bastırılırken, Türk İslam kültürüne ait her şey gericilik ve yobazlık adı altında düşman ilan edilmiş ve bu süreçte yüzlerce aydın ve âlim katledilmiştir. Bu baskılara karşı, 1967 yılında Urumçi’de Doğu Türkistan Halk İnkılabı Partisi kurulmuş ve mücadeleye girişmiş olsa da fazla uzun ömürlü olamamış ve parti lideri Tohti Kurban 1969’da tutuklanıp idam edilmiştir.

1976 yılında Mao’nun ölümü ardından ÇKP, ılımlı ve radikal kanatlar arasında ikiye ayrılınca, bu iç çekişme 1978 yılında açılımcı kanadın temsilci Deng Xiaoping’in ipleri eline almasıyla sonuçlanmış ve ülkede yeni bir dönemin kapıları aralanmıştır. Reformlar çerçevesinde, Çin sınırları ticarete açılıp Batı ülkeleri ve özellikle de ABD ile yakın ilişki kurma girişimleri artarken, ülkede “devlet kapitalizmi” hız kazanmıştır. Bu politikaların Doğu Türkistan’a bazı olumlu yansımaları olmuş ve en azından hac ibadeti ve yurt dışı seyahati, komşu

Doğu Türkistan'da Han Çinlilere yönelik uygulanan iskan politikası yüzünden bölgedeki ayrımcılık ve kutuplaşma giderek tırmanmıştır.

ölkelerle ticaret, Çin'in iç kesiminde ve yurt dışında eğitim alma, camilerin açılması ve yenilerinin inşası gibi alanlardaki baskılar gevşetilmiştir.

Bu tür küçük adımlar atılsa da bölgede temel sorun alanlarında yaşanan sıkıntılar sürmüştür. Zira yeni dönemin kâr marjı yüksek sektörlerinden maden işletmesi, petrol ve ham madde üretimi, sanayi işletmeleri, inşaat sektörü, ulaşım, haberleşme ve yabancı firmalarla ortak iş yapma gibi alanlarda Uygur Türkleri bariz bir ayrımcılığa maruz bırakılmıştır. Han Çinlilere yönelik uygulanan iskan politikası yüzünden bölgedeki ayrımcılık ve kutuplaşma giderek tırmanmıştır. Han Çinli nüfusun hızla artması, tarım alanlarında ve yaylalarda ciddi hak ihlalleri yaşanmasına sebep olmuştur. Yerel yönetim ve hükümet temsilciliklerinde de Uygur Türkleri ancak düşük ve sembolik kadrolarda istihdam edilmiştir.

Böylece Çin yönetimi her ne kadar kültürel bütünleşme ve ulusların dayanışması propagandası yapıyor olsa da sosyal eşitsizlik ve siyasi baskılar 1990'lerden itibaren bölgenin yerlisi Uygurlarla Han Çinliler arasındaki etnik çatışmaları tetiklemiştir. Soğuk Savaş'ın sona erdiği bu süreçte birçok eski Komünist ölkede demokrasi talepleri yükselirken, Çin'deki benzer talepler rejimin sert tepkisiyle bastırılmıştır. Çok geçmeden de Doğu Türkistan'da siyasi haklar ve dinî ibadetlere ilişkin yasaklar yeniden genişletilmiştir.

Sovyetlerin parçalanmasından sonra Orta Asya'da başlayan bağımsızlık dalgası, Doğu Türkistan'daki Türklerin bağımsızlık isteklerini de yeniden harekete geçirmiştir. Aslında başarısız bir Komünizm uygulayan sadece Sovyetler Birliği değildir, Çin içinde de tam demokrasi talepleri çoktan başlamıştır. Ölkedeki bu kalkışmaları kanlı biçimde bastıran ÇKP, Orta Asya'daki uyanışa en yakın kriz noktası olarak gördüğü Doğu Türkistan'daki en küçük bir hareketlenmenin dahi olayları kontrolden çıkarabileceğini değerlendirip bölgeye daha fazla askerî birlik gönderek baskıları yoğunlaştırmıştır.

Bu süreçte -1996 senesinde- Çin'in öncülüğünde kurulan Şangay İşbirliği Örgütü, aslında Doğu Türkistan'ı da içine alan Orta Asya bölgesindeki gelişmelerden duyulan kaygı üzerine tesis edilmiş bir yapıdır. Tam bağımsızlık talebindeki yeni Orta Asya cumhuriyetlerini kontrol altında tutmayı amaçlayan bu taktik, "radikal akımlarla mücadele" adı altında bölgesel uyanışa karşı bir ön alma çabasıdan başka bir şey değildir. Bununla birlikte 1990-2000 yılları arasında çok sayıda şiddet olayının meydana geldiği bölgede, gerilimin dozu giderek artmıştır. Örneğin; dinî ibadetlerin serbest bırakılması ve doğum kontrol yasasının iptali için 1997 senesinde Gulca'da yapılan protestolara şiddetle müdahale edilmiş ve bu süreçte çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD’de gerçekleştirilen el-Kaide saldırıları, dünyanın öbür ucundaki Çin yönetimi tarafından Doğu Türkistan’daki tüm muhalif düşünce ve hareketleri sindirmek için fırsata dönüştürülmüştür. Bu süreçte birlikte bütün aykırı hareket ve düşünceler, kolayca “terör” yaftası vurularak tasfiye edilmeye başlanmıştır. ABD ve Batılı ülkelerin gündemi terörle meşgulken, ÇKP yönetimi de terör söylemine sarılarak, onlarca yıldır işgal altında tuttuğu Doğu Türkistan’daki gerilimi, sanki 1990’larda ortaya çıkmış bir terör sorunu gibi lanse etmeye girişmiştir. Çin’in bu yaklaşımı, kendileri de İslam’a ilişkin ön yargılı her türlü tezi kabul etmeye yatkın Batı ülkeleri ve ABD tarafından kolaylıkla kabul edilmiştir.

Bu dönemde ayrımcı politikalarını bir kademe daha ilerleten ÇKP, 2005 yılından itibaren üniversitelerde, 2007’den

sonra ise ilkokullarda Türkçeyi eğitim dili olmaktan çıkartmıştır.²⁹ 2000 senesinden itibaren yüksek puanla mezun olan ortaokul öğrencileri Çin’in iç bölgelerindeki liselere götürülüp askerî disiplin içinde ve ana dillerinden mahrum olarak yetiştirilmeye başlanmıştır. 2006 senesine kadar Doğu Türkistan’dan Çin’e götürülen toplam öğrenci sayısı 10.000’i bulmuştur.³⁰

2008 senesinde Pekin’de düzenlenen olimpiyatların güvenliği bahanesiyle bütün köy ve mahalleler dâhil olmak üzere Doğu Türkistan’ın güneyindeki kontrol noktaları arttırılmıştır. İnsanların seyahat özgürlüğü büyük ölçüde kısıtlanırken, keyfi tutuklamaların sayısında da önemli bir artış yaşanmıştır. Bu uygulamalar, güvenliği sağlamak şöyle dursun, bölgeyi daha da kırılgan bir hâle dönüştürmüş ve şiddet olayları yaşanmaya devam etmiştir.

5 TEMMUZ KATLIAMI

Yukarıda işaret edildiği üzere, 2000’li yılların başından itibaren Doğu Türkistan’daki baskılarını artıran Çin yönetimi, 2005 senesinden sonra Doğu Türkistan’ın köylerinden genç kızları Çin’in farklı bölgelerinde bulunan fabrikalara işçi olarak götürme uygulamasını başlatmıştır. Sadece 2006 senesinde Yopurga nahiyesinden yaklaşık 2.500 Uygur kızının Çin’in Shandong eyaletine götürüldüğü kaydedilmektedir.³¹ İlk başlarda bazı aileler kızlarını göndermeye ekonomik gerekçelerle ikna(!) edilmişse de çoğu aile bu teklifi kabul etmemiş, bunun üzerine Çin’e götürülecek kızların yaş sınırlaması ve kontenjan konusunda her köy ve kasaba için zorunlu kotalar konulmuştur. Yerel yöneticiler, ÇKP’nin bölge başkanlıklarına karşı bu kontenjanları doldurmak ve belirlenen süreçte kızları teslim etmekle yükümlü

tutulmuştur; ancak sadece genç kızların götürülmesi çok fazla tepki çekince, genç erkekler için de aynı uygulama başlatılmıştır. Gerekçe ise; fazla iş gücünü değerlendirmek, fakir aileleri zenginleştirmek olarak ifade edilmiştir. Ancak götürülen kızlardan ailelerine dönmek isteyenlere izin verilmemesi, kızların çalıştırıldıkları fabrikalarda hapis hayatı yaşaması, maaşlarının ödenmemesi, taciz ve tecavüz olayları gibi vakaların duyulmaya başlanmasıyla uygulamaya yönelik tepkiler yeniden artmıştır.

5 Temmuz 2009 tarihinde Urumçi’de meydana gelen olaylar bu gerilimin zirve noktasıdır. Söz konusu sürecin fitilini ateşleyen hadiseler 26 Haziran’da Guangdong eyaletine bağlı Shaoguan nahiyesindeki bir oyuncak fabrikasında, Han Çinli işçilerin Uygur işçilere saldırması üzerine başlamıştır. Olayların fabrika dışına taşması ve ırkçı Çinlilerin de çatışmalara müdahil olmasıyla çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir.³² Bu gelişmelerden sonra hükümetin yine Uygurları suçlayan yaklaşımı ve Çinlilerin sosyal medya platformlarındaki ırkçı tavırları, Doğu Türkistanlılar için bardağı taşıran son damla olmuştur. Aradan birkaç gün geçmesine rağmen fabrikadaki olayın faillerinin yakalanmaması üzerine, Urumçi şehrinde çoğu üniversite öğrencisi olan bir grup, sosyal medyada örgütlenerek, Shaoguan’da öldürülenlerin haklarının korunması, insanların zorla Çin’e götürülmemesi, artan baskı ve ayrımcılık politikalarından vaz geçilmesi talepleriyle sokaklara dökülmüştür.

Çin yönetimi, 2005 senesinden sonra Doğu Türkistan'ın köylerinden genç kızları Çin'in farklı bölgelerinde bulunan fabrikalara işçi olarak götürme uygulamasını başlatmıştır.

Protestoların büyümesi üzerine Çin polisinin sert müdahaleleri başlamış ve olaylar bir anda çatışmaya dönüşmüştür. Havanın kararmasıyla polis özel kuvvetleri protestocuları gördükleri her sokakta sıkıştırıp infaz etmiştir. O tarihten itibaren Doğu Türkistan'da altı ay boyunca internet erişimi kapatılmış, kitlesel tutuklamalar başlamış ve 7 Temmuz'dan sonra Urumçi'de yaşayan sivil kıyafetli Çinli milisler, intikam için âdeta Müslüman Türk avına çıkmıştır. Çin polisi Han Çinlilere hiçbir müdahalede bulunmadığı gibi, polisin milislere kesici aletler ve sopalar dağıttığını gösteren bazı video kayıtları da ortaya çıkmıştır.³³

Çin resmî haber ajansına göre, çıkan çatışmada 137'si Han Çinli, 46'sı Uygur Türkü, 1'i Hui olmak üzere 184 kişi hayatını kaybetmiş,³⁴ 1.680 kişi yaralanmış, 1.434 kişi de tutuklanmıştır.³⁵ Ancak Dünya Uygur Kongresi'nin yaptığı açıklamada, Urumçi'de en az 1.000 Uygur Türkü'nün öldürüldüğü, hatta bu rakamın 3.000'i bulabileceği belirtilmiştir.³⁶

Uluslararası arenada, olaylar sırasında zarar gören Çinlilere ait fotoğrafları yayarak 5 Temmuz'da yaşananları bir terör saldırısı gibi göstermeye çalışan ÇKP, aynı zamanda tutuklama ve sürgün politikalarını da en sert biçimde uygulamaya koymuş ve bu konuda daha

rahat hareket edebilmek için de yeni bir Terörle Mücadele Yasası ilan etmiştir.³⁷ Böylelikle Doğu Türkistan'daki her olay terörle irtibatlandırılarak cezalandırılabilir, olaylara müdahale sırasında polisler serbestçe ateş edebilir, gece baskınlarıyla tutuklama yapabilir, mahkeme kararı olmadan hapsedebilir hâle gelmiştir. Doğu Türkistanlılar bu yasayla bir yandan açık hedef yapılırken bir yandan da topyekûn terörist muamelesi görmeye başlamıştır. 2018 senesinde yayımlayan bir raporda, bu olaylardan sonra Doğu Türkistan genelinde 2.805.000 kişinin göç ettirildiği belirtilmiştir.³⁸

Olaydan sonraki beş ay içinde Uygur Türkçesinde yayın yapan web sitelerinin %80'i kapatılmıştır. Çin genelindeki televizyon ve medya kuruluşları da sürekli olarak Doğu Türkistanlıların "ayrılıkçı", "terörist" ve "radikal düşünceye sahip insanlar" olduğu propagandasını yapmıştır. 2010 senesi Mayıs ayında Pekin'de Sincan Çalışma Forumu düzenlenmiş ve Doğu Türkistan'daki meselelerin temelinde ekonomik geri kalmışlığın yattığı, ekonominin kalkınması hâlinde her şeyin çözüleceği, ortada hiçbir etnik mesele ya da politik hata olmadığı savunulmuş ve Kaşgar ve Korgas, ekonomik serbest bölge ilan edilmiştir. Bu kararın ardından bölgeye "işçi" adı altında çok sayıda Çinli göçmen getirilirken, bölge-

nin yerlisi Uygurlar ise başka bölgelere “işçi” olarak götürülmüştür.

Bölgede bir yandan bütün bu ekonomik görünümlü baskı ve ayrımcılık politikaları sürerken bir yandan da İslami birçok uygulama, güvenlik gerekçesiyle suç sayılmaya başlanmıştır. Erkeklerin sakallı veya kadınların örtülü olması

insanların suçlanması için yeterli hâle gelmiş, keyfi tutuklamalar artmıştır. Bölgede tansiyonun yükselmesi, karşı şiddeti besleyince Çin karakollarına ve hükümet binalarına yönelik saldırılar düzenlenmiştir. Özellikle 2013-2015 arasında Çin güvenlik güçlerini hedef alan bazı saldırılar meydana gelmiştir. Bu olayların bir kısmı Çin güvenlik güçlerinin kasti provokasyonlarının bir sonucu olarak yaşanmıştır. Örneğin, 27 Temmuz 2014’te Yarkent’e bağlı İlişku’daki bir köyde, kadınların ibadet ettiği bir eve baskın düzenleyen Çin polisi birçok kişiyi katletmiştir. Eşleri öldürülen erkekler, suçluların cezalandırılmasını isteyerek protesto yürüyüşü yapınca, bu kez yine kalabalığın üzerine ateş açılmıştır. Bölgede bu olaydan sonra başlayan ve günlerce devam eden çatışmalarda, birkaç köy haritadan silinmiş ve en az 2.000 kişi öldürülmüştür.³⁹

İNSANİ DURUM VE İHLALLER

Doğu Türkistanlı Uygur Türklerinin çoğu çiftçilik yaparak, şehir ahalisinin çoğu da esnaflık ve küçük işletmelerle hayatlarını sürdürmektedir. Göçebe olarak yaşayan ve Çinliler tarafından yerleşik hayata zorlanan Kazak ve Kırgız Türkleri ise hayvancılıkla geçimlerini sağlamaktadır. Bölgede Müslümanlara ait büyük sanayi yatırımları veya şirketler bulunmamaktadır.

Nüfus yoğunluğuna nazaran ekilebilir arazi açısından çok zengin olmayan

Kaşgar ve Hoten’de mevcut ekilebilir arazilerin çoğu da Çin ordusuna ait Bingtuan tarafından kontrol edilmekte ve Müslüman köylülere ancak karınlarını doyurabilecekleri kadar ekim yapmaları için izin verilmektedir. Doğu Türkistan’ın farklı bölgelerinden insanlar, tarım arazilerinin biraz daha fazla olduğu Aksu, Kuça, Karaşehir ve Cungarya havzalarına mevsimlik işçi olarak gitmektedir.

Kazak ve Kırgız Türklerinin sahip olduğu yaylalar da Çinliler tarafından

Doğu Türkistan doğal kaynaklar açısından Çin sınırları içerisindeki en zengin bölge olmasına rağmen toplumsal gelişmişlik ve refah bakımından eyalet statüsündeki 31 bölge içinde 21. sırada yer almaktadır.

alınarak tarlalara dönüştürüldüğünden, insanların önemli bir bölümü, ya Çinlilerin yanında asgari ücretle çalışmakta ya da işsiz kalmaktadır. Kuruyemiş, özellikle üzüm üretiminde ön planda olan Turfan Havzası'ndaki üretimin kontrolü de yine Çinli tüccarların elindedir.

ÇKP resmî rakamlarına göre Doğu Türkistan'ın yıllık geliri 1955 yılında Çin parasıyla 230 milyon RMB iken, 2014'te 920 milyar RMB'ye yükselmiştir.⁴⁰ 2018 rakamlarına göre Doğu Türkistan'da yaşayan insanların kişi başı geliri, kırsal kesimde yaklaşık 11.975 RMB (yaklaşık 1.700 dolar) ortalamaya sahiptir, şehirde yaşayanlar için bu rakam 32.764 RMB (yaklaşık 4.700 dolar) olarak kaydedilmiştir. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken asıl husus, Doğu Türkistan'da şehirde yaşayanların büyük bölümünün Çinliler olduğu gerçeğidir; yani kişi başı gelirin yüksek olduğu kesim, büyük oranda bu Çinli nüfustur, kırsal kesimin büyük bölümünü ise Uygur Türkleri oluşturmaktadır.⁴¹ Özellikle Uygurların yaşadığı Hoten, Kaşgar ve Kızıl su vilayetlerinin köylerindeki yoksulluk çok belirgin bir düzeydedir. Aynı yıl tamamen Çinlilerden oluşan Jiangsu eyaletindeki kişi başı ortalama gelirin yaklaşık 115.000 RMB (16.428 dolar)⁴² olduğu düşünüldüğünde,

Uygurların sosyoekonomik anlamda ayrımcılığa maruz kaldığı açıkça anlaşılmaktadır.

Doğu Türkistan doğal kaynaklar açısından Çin sınırları içerisindeki en zengin bölge olmasına rağmen toplumsal gelişmişlik ve refah bakımından eyalet statüsündeki 31 bölge içinde 21. sırada yer almaktadır.⁴³ Toplama kampları kurulduktan sonra köylerdeki genç erkeklerin önemli bir bölümü götürüldüğü için de birçok yerde tarlalardaki mahsullerin toplanması dahi problem olmuş ve görece fakirlik daha da artmıştır.

Bölgedeki durum eğitim imkânları yönünden de çok farklı değildir. Doğu Türkistan Çin'in diğer eyaletlerine göre bu konuda da oldukça dezavantajlı görünmektedir. Bölgede, Çin'in geri kalanında olduğu gibi, dokuz yıllık zorunlu eğitim sistemi uygulanmaktadır. Okullar eğitim faaliyetlerini bölge insanının inancına tamamen yabancı bir şekilde ateist ve Komünist ideoloji ile yürütmektedir.

Zorunlu eğitimini tamamlayan öğrenciler, üç yıllık lise eğitiminden sonra kazanırlarsa üniversite de okuyabilmektedir. Doğu Türkistan'da 46 üniversite bulunmaktadır ve tercih listesinde Çinli ve Çinli olmayan ayrımı olduğundan, Uygurların istedikleri

her bölümde eğitim almaları mümkün değildir. Eğitim imkânları yönünden Han Çinlilere Uygurlar dâhil diğer tüm azınlık grupları arasında bariz bir ayrımcılık yapılmaktadır.⁴⁴

Bölgedeki yerel yöneticilerin aşırı gruplarla mücadele adı altında sıradan dindar insanların yaşayışlarına müdahaleleri ve inançlarına ilişkin baskıları, Uygurların en önemli şikâyetleri arasındadır. Çin yönetiminin Doğu Türkistan'daki bu tür uygulamalarından bazıları şöyle sıralanabilir: ibadethanelerin kullanımının sınırlandırılması, İslam'a uygun kıyafetler giyilmesinin yasaklanması, dinî yükümlülüklerin yerine getirilmesinin kısıtlanması, dinî eğitime yönelik engellemeler, İslam'ın bazı kurallarının aşağılanması, kültürel birtakım hakların engellenmesi vb.

Uygurların yaşadığı en büyük sorunlarından biri de hukuksuz tutuklamalar

ve gözaltına alınanlara yönelik aşırı uygulamalardır. Ailelere gözaltına alınan yakınlarıyla ilgili genellikle açıklama yapılmamakta, hangi suçtan tutuklandıkları, nerede tutuldukları yahut ne kadar süre tutulacaklarıyla ilgili bilgi verilmemektedir. Özellikle gözaltına alınan erkek aile bireylerinin akıbetleriyle ilgili resmi makamlarca aileye bilgi verilmediğini söyleyen pek çok Uygur, yakınlarının nerede ve hangi gerekçeyle tutulduğunu öğrenememektedir.

Bölgeden dışarı çıkabilenlerin aktardığı en önemli hak ihlallerinde biri de “ikiz akraba/aile olmak” uygulamasıdır. Buna göre, belirlenmiş Uygur ailelerin ama özellikle erkekleri sözde “eğitim kamplarına” gönderilen ailelerin yanına Çinli bireyler yerleştirilmekte ve Çin-Uygur tanışması adı altında insanların mahremiyetleri ihlal edilmektedir. Buna benzer bir diğer uygulama da ailelerin yanına devlet

Uygur ailelerin ama özellikle erkekleri sözde “eğitim kamplarına” gönderilen ailelerin yanına Çinli bireyler yerleştirilmekte ve Çin-Uygur tanışması adı altında insanların mahremiyetleri ihlal edilmektedir.

memurlarının yerleştirilmesidir ki, bu da çok ciddi istismarlara yol açabilmektedir.

Yurt dışında akrabaları olanlara şüpheyle bakılması da en sık dile getirilen şikâyetlerden biridir. Kişi, özellikle bir İslam ülkesinde yaşıyor veya okuyor ise, hem kendisi hem de Doğu Türkistan’daki akrabaları âdeta potansiyel suçlu muamelesi görmekte ve fişlenmektedir. Yurt dışında çalışanların akrabalarına para göndermesi ya da yurt dışında okuyan öğrencilerin aileleri ile iletişim kurma isteği gibi makul talepler dikkate alınmamak-

tadır. Benzer şekilde Uygurların yurt dışına seyahatleri ve yurt dışındakilerin memleketlerine dönüşleri ve akraba ziyaretleri konusunda da ciddi kısıtlamalar uygulanmaktadır.

Çin yönetiminin Uygurlara yönelik diğer ihlallerinden bazıları ise; ekonomik konulardaki baskılar, gerekçesiz vergiler, mülke zorla el koyma, Uygur kızların uzak bölgelere zorunlu işçi olarak gönderilmesi vb.dir. Ayrıca bölgedeki yer altı zenginliklerinin bölge halkının istifade edeceği şekilde, yine bölgesel yatırımlara yönlendirilmesi de en büyük beklentilerden biridir.

TOPLAMA KAMPLARI

Her türlü dinî ibadetin kısıtlandığı Doğu Türkistan’ın dört bir yanında, 2013 yılından itibaren gizli kapaklı ellerce yoğun bir DAEŞ terör örgütü propagandası başlatılmıştır. Bu dönemde ilginç bir şekilde binlerce Doğu Türkistanlı, normal şartlarda kuş bile uçurulmayan Güney Çin sınırlarından sorunsuzca geçerek Malezya ve Tayland üzerinden Suriye ve Irak’a doğru transfer edilmeye başlanmıştır. Bu noktada Çin güvenlik güçlerinin izni olmadan adım atmanın dahi mümkün olmadığı bir ortamda, binlerce Uygur Türkü’nün kolaylıkla ülke dışına çıkarılması son derece dikkat çekicidir.

Bu kolaylığın sebebi, kısa süre sonra Çin medyası ve uluslararası basın kuruluşlarında, DAEŞ saflarındaki Türkistanlılar konusu yoğun biçimde işlenmeye başladığında anlaşılacaktır. Doğu Türkistan’daki zulmü ve işgali onlarca yıl öncesine dayanan Çin yönetimi, böylece bölgedeki sorunu sanki yeni ortaya çıkmış bir terör(!) meselesiymiş gibi yansıtmak için iyi bir fırsat yakalamıştır. Bu sayede, Batılıların ve İslam dünyasının tepkisini önlemek adına kendisinin radikal İslamcılarla mücadele ettiği propagandasını rahatlıkla yapma imkânı bulan

2013 yılından itibaren binlerce Doğu Türkistanlı, normal şartlarda kuş bile uçurulamayan Güney Çin sınırlarından sorunsuzca geçerek Malezya ve Tayland üzerinden Suriye ve Irak’a doğru transfer edilmeye başlanmıştır. Bu noktada Çin güvenlik güçlerinin izni olmadan adım atmanın dahi mümkün olmadığı bir ortamda, binlerce Uygur Türkü’nün kolaylıkla ülke dışına çıkarılması son derece dikkat çekicidir.

Çin, kendini terör kurbanı “masun” bir ülke olarak yansıtmaya başlamıştır.

Çin böylece kendince moral üstünlüğü ele geçirdiğini düşünerek Doğu Türkistan’daki baskı politikalarını bir kademe daha arttırmıştır. Bu yeni uygulama, insanların radikal düşüncelerden arındırılması adı altında eğitim kamplarına alınmaları ve Çinli ailelerle Uygur ailelerin kardeş yapılması gibi süslü birtakım sloganlarla yürütülmeye başlanmıştır.

Doğu Türkistan’daki toplama kampları için dönüm noktası, Tibet bölgesi ÇKP eski genel sekreteri Chen Quanguo’nun 2016 senesi Ağustos ayında Doğu Türkistan’a genel sekreter olarak atanması olmuştur. Tibet Özerk Bölgesi Komünist Parti Sekreterliği yaptığı dönemlerde bölge halkına uyguladığı aşırı baskı ve cezalandırma politikaları ile tanınan Quanguo, Doğu Türkistan’da göreve geldikten sonra ilk icraat olarak her Uygur Türkü ailenin yanına bir Çinli yerleştirmeyi hedefle-

yen “Aile Olmak” projesini yürürlüğe koymuştur. Bu çerçevede, Uygur ailelerin yanına Çinli görevliler yerleştirilerek kültürel etkileşim adı altında tüm aile mahremiyeti ve özel hayat gözetim altına alınmaya başlanmıştır.

Bu uygulama ile Doğu Türkistan’daki her Müslüman aile için özel sicil kayıtları açılmış; aile bireylerinin Çin için tehdit oluşturup oluşturmadığı, sülale yapısı, dinî yaşamı, örf ve âdetlere bağlılığı gibi bilgiler kayıt altına alınmıştır. Bu sayede “Çinlileşmeye” elverişli olmayanların ve gelecekte Çin’e tehdit olma ihtimali bulunanların tespit edilmesinin amaçlandığı belirtilmektedir. Bu proje ile Doğu Türkistanlı din adamları, aydınlar, kanaat önderleri, zenginler, kısacası herkes en detaylı şekilde kaydedilmiştir. Ayrıca 2017 senesinde yurt dışında eğitim gören Doğu Türkistanlı öğrencilere de aynı yıl mayıs ayına kadar Çin’e dönmeleri için tebligat gönderilmiştir.⁴⁵

Doğu Türkistan’daki aileleri üzerinden baskı ve tehdide maruz kalan başta Mısır olmak üzere yurt dışındaki binlerce öğrenci, eğitimlerini yarıda bırakarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Ancak dönenlerin tutuklandığı yönündeki haberlerin duyulması üzerine geri dönmek istemeyen Mısır’daki öğrencilere, bu ülke güvenlik güçleri ile ortak operasyon yapan Çin, çok sayıda öğrencinin suçlu gibi Çin’e iadesini sağlamıştır. Operasyondan önce eğitim amacıyla Mısır’da 5.000 kadar Doğu Türkistanlı öğrenci olduğu, operasyon sonrasında ise sadece 50 ailenin kaldığı belirtilmektedir.⁴⁶ Eş

zamanlı olarak yurt dışında yaşayan Doğu Türkistanlıların süresi dolmuş pasaportlarını uzatma başvuruları da reddedilmeye başlanmış ve Uygurların yurt dışına çıkışları tamamen yasaklanmıştır.

İşte tam bu dönemde bölgede geniş çaplı tutuklamalar yapıldığı ve insanların kamplara götürüldüğü yönünde haberler gelmeye başlamıştır. Kamplarda tutulanların sayısının kısa sürede 1 milyonu bulduğuna dair haberler olsa da bu durumu ispatlayacak bir delil bulunması ancak kamplara Uygur Türklerinin yanı sıra Kazak Türklerinin kapatılmasından sonra söz konusu olmuştur. Bu kişilerin Kazakistan'daki akrabalarının sürekli olarak Kazakistan Dışişleri Bakanlığı'na giderek Doğu Türkistan'daki haber alamadıkları akrabaları hakkında soruşturma dilekçesi vermeleri, Kazak makamlarını harekete geçirmiştir. Kazakistan ile Çin arasında diplomatik bir krize dönüşen bu süreçle birlikte, tüm dünya Çin'deki toplama kamplarının varlığından haberdar olmuştur. Kampların varlığını ısrarla inkâr eden Çin yönetimi, kamptan kurtulup Kazakistan'a dönen şahitlerin basına verdiği röportajlar üzerine varlığı kesin bir şekilde kanıtlanan toplama kamplarını kabul etmek zorunda kalmış, ama bu kez de buraların eğitim(!) amaçlı yerler olduğu yalanına başvurmuştur.⁴⁷ 2018 senesi Ocak ayına gelindiğinde Kur'an-ı Kerim'i Uygur Türkçesine tercüme eden meşhur din adamı 82 yaşındaki Muhammed Salih'in ilerlemiş yaşına rağmen toplama kampına alındığı

ve orada şehit edildiği haberi, Çin'in uyguladığı insan hakkı ihlallerinin ne kadar ciddi bir aşamaya geldiğini açıkça göstermiştir.

2018'in Ağustos ayında Birleşmiş Milletler (BM), Doğu Türkistan'da 1 milyondan fazla Müslüman Uygur Türkü'nün toplama kamplarında tutulduğunu açıklamıştır.⁴⁸ İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) de aynı yıl eylül ayında 125 sayfalık bir rapor yayımlayarak kamplarla ilgili bilgileri paylaşmıştır.⁴⁹ Bu uluslararası raporlara göre, insanların kamplara kapatılması için herhangi bir suç işlemiş olma gerekçesi aranmamaktadır. Bilakis dinî görüntüye sahip olmak, yurt dışında akrabası bulunmak, içki içmemek, *Whatsapp* kullanmak, camiye gitmek, başörtüsü takmak, kısacası kendisinin Müslüman ve Türk olduğunu gösteren herhangi bir özelliğe sahip olmak, Çin makamlarınca kamplara konulmak için yeterli sebep olarak görülmektedir.

Kampların çoğu belli başlı fabrikalarla entegre şekilde inşa edilmiş olup, mahkûmlar ÇKP yöneticileri tarafından ücretsiz olarak bu fabrikalarda çalıştırılmaktadır.

Yüksek duvarlarla çevrelenmiş kampların dört bir yanında gözetleme kuleleri ve dikenli teller olduğu, içeride ise farklı bloklar hâlinde geniş yapılar bulunduğu tespit edilmiştir. Bazı bölgelerde boşaltılmış okulların da kamp olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bu toplama kamplarının girişinde; “yeni-den eğitim merkezi”, “meslek edindirme kursu” veya “teknik beceri okulu” gibi tabelalar asılıdır. Ancak okul adı taşıyalar da bir eğitim kurumundan tamamen farklı olarak hapisaneyi andıran bu yapılar, uygulanan çok yoğun güvenlik önlemleriyle yaklaşılmaması yasak bölgeler statüsünde yerlerdir.

Bölgede 1.000 kişinin sığacağı küçük kamplardan 10.000 kişiyi barındırabilecek büyük boyutlulara kadar, cezaevi mimarisinde koğuşlara ve hücrelere sahip yeni inşa edilen çok sayıda bina olduğu belirtilmektedir. Kampların çoğu belli başlı fabrikalarla entegre şekilde inşa edilmiş olup, mahkûmlar ÇKP yöneticileri tarafından ücretsiz olarak bu fabrikalarda çalıştırılmaktadır. Çalışmak dışında Çince öğrenmek, Çin’i ve Han Çinlileri öven marşlar söylemek, Devlet Başkanı Xi Jinping’e övgüler düzmek ve partinin bütün disiplin kurallarını ezberlemek gibi faaliyetler, kampların önemli eğitim(!) çalışmaları arasındadır.

Özgür Asya Radyosu (Radio Free Asia-RFA) muhabirinin 2018 Aralık ayında

kamp görevlilerini telefonla arayarak edindiği bilgilere göre; örneğin bir kamp, toplamda 1.000-1.200 civarında koğuşa sahip 60’tan fazla binadan oluşmakta ve her koğuşa 10 ile 20 arasında insan konulmaktadır.⁵⁰ BM’nin yayımladığı rapordan sonra bölgeye giden gazetecilere dans eden, şarkı söyleyen, meslek öğrenen, spor yapan insanlar gösterilse de bir gazeteci rastlantı sonucu kampın تنها bir köşesinde “Kalbim dayanmaya devam et” yazısını görünce, aslında kendilerine gösterilenlerle gerçekte olanlar arasında şüpheye düştüğünü belirtmiştir.⁵¹

Chinese Human Rights Defenders (CHRD) tarafından hazırlanan 3 Ağustos 2018 tarihli raporda, 2018 senesi Temmuz sonu itibarıyla Doğu Türkistan’da 2 milyondan fazla insanın tutuklanarak yeniden eğitim merkezlerine kapatıldığı belirtilmektedir. Rapora göre, sadece Doğu Türkistan’ın güneyindeki köylü nüfus sistemine kayıtlı 600.000 kişi bu kamplara götürülmüştür; 1.300.000 kişi ise bulunduğu yerlerde gündüz ve gece sınıflarına ayrılarak zorunlu eğitime tabi tutulmuştur. CHRD ekibi, Kaşgar’ın 1.500 ile 3.000 arası nüfusa sahip toplam sekiz köyünde insanlarla görüşerek kamplara götürülenlerin sayısını yaklaşık olarak belirlemiş ve her bir beldedeki nüfusun ortalama %12’sinin kamplara alındığını açıklamıştır.⁵²

CHRD, Kaşgar'daki araştırmaları sonucunda Aksu, Kaşgar, Hoten ve Kızılsu bölgelerindeki toplam nüfusla elle-rindeki verileri oranlayarak toplama kamplarında yaklaşık 2 milyon kişinin tutulduğunu hesaplamıştır. 2016 senesinden itibaren inşa edildiği belirlenen toplama kamplarının hangi bölgelerde olduğu ve sayısı hakkında da çeşitli kişi ve kuruluşların uydu görüntülerinden ve bölgede yaptıkları araştırmalardan yola çıkarak hazırladıkları raporlar bulunmaktadır.

Avustralyalı bir araştırma merkezinin (*Australian Strategic Policy Institute-ASPI*) yaptığı saha çalışmasına göre, bölgede saptanabilen kamplardan 28'i mercek altına alınmış ve 2016-2018 yılları arasında bu kampların %465 oranında büyüdüğü tespit edilmiştir.⁵³ Bu raporun yayımlandığı tarihe kadar da çeşitli medya kuruluşları 128

kampın yerini kesin olarak belirle-miştir. Hâlihazırda Doğu Türkistan'da 1.200'den fazla toplama kampı bulunduğ tahmin edilmektedir. Ancak yeni ilavelerle sürekli büyüyen kampların boyutlarını ve tam yerlerini tespit etmek için uzun soluklu çalışmalar yapılması gerekmektedir. Örneğin, 2016'da Hoten'de 7.000 metrekare olarak inşa edilen bir kampın Eylül 2018'e gelindiğinde 172.000 metrekareye genişlediği tespit edilmiştir.⁵⁴

Toplama kampı şahitlerinin anlattığına göre, bazı kişiler kampa alındıktan sonra sıkı bir sorgudan ve işkenceden geçirilip kendilerine isnat edilen suçların yazıldığı itirafnameyi imzalamaya zorlanmakta ve akabinde hiçbir mahkeme kararı olmaksızın doğrudan hapse atılmaktadır. İnsanlar en çok ibadet ettiği, yurt dışında akrabası olduğu, yurt dışıyla telefon görüşmesi

Kamlardan çıkabilen şahitlerin verdiği bilgilere göre, tutsaklar sorgulanmalarından sonra detaylı bir sağlık muayenesinden geçirilmekte ve özellikle iç organları ile ilgili tetkikler yapılmakta, ardında da durumlarına göre belirlenen kamplara gönderilmektedir.

yaptığı, insanları ibadet edip iyilik yapmaya için teşvik ettiği, milli kültürünü yaşattığı, iki içmediği, ince bilmediği vb. daha pek çok husustan suçlanmaktadır. Sokaklarda ve cadde-lerde kurulan kontrol merkezlerinde Uygur Türklerinin cep telefonları rutin olarak incelenmekte ve telefonlarında üzerinde Allah yazısı olan fotoğraf, Türk bayrağı yahut ay yıldız sembolü resim, ayetler ya da hadisler ve İslam'ı çağrıştıran belge ya da bilgiler bulunması, kamplara alınmaları için yeterli sebep sayılmaktadır.⁵⁵ KP tarafından hazırlanan "Dini Aşırılığın 75 Belirtisi" listesinde yer alan maddelerden herhangi birinin tespit edilmesi de sorgudan sonra kampa gönderilmek için yeterli sebeptir. Bu 75 belirtinin içinde kendi çabalarıyla dini öğrenmek, çocuklarının ince öğrenmesini istemek, helal gıda tüketmeyi teşvik etmek, sigara ve iki içmemeye davet etmek, içkiyi ve sigarayı aniden bırakmak gibi suçlamalar yer almaktadır.⁵⁶

Kamlardan çıkabilen şahitlerin verdiği bilgilere göre, tutsaklar sorgulanmalarından sonra detaylı bir sağlık muayenesinden geçirilmekte ve özellikle

iç organları ile ilgili tetkikler yapılmakta, ardında da durumlarına göre belirlenen kamplara gönderilmektedir. Kampta gün boyu elleri ve ayakları kelepçeli olarak ve kelepelere takılan ağır zincirlerle birbirlerine bağlı şekilde koğuşlara atılmaktadırlar. Her sabah çok erken saatlerde kaldırılan tutsaklar, Çin milli marşını söyleyip Xi Jinping'e teşekkür etmek için "Yaşasın Xi Jinping" sloganları attıktan sonra yemek yiyebilmektedir. Her cuma günü özellikle domuz eti yemeye, dini ve Allah'ı inkâr eden yeminler etmeye zorlanılmaktadırlar. Tutsakların kendi dillerinde konuşmaları kesinlikle yasaktır. Kamplarda sürekli olarak birilerinin ortadan kaybolduğunu yahut işkencelere dayanamayıp öldüğünü söyleyen tanıklar, yazın a ve susuz kızgın güneş altında, kışın ıslatılmış buz üstünde çıplak ayak beklemek, karanlık hücreye atılmak, omuzlara kadar suyun içinde bekletilmek vb. türlü işkencelere maruz kaldıklarını anlatmışlardır.⁵⁷ Kamplarda kadınlara birtakım sıvıların enjekte edildiği, sürekli olarak çıplak vaziyette arandıkları, ağlamanın yasak olduğu, genç kızlara tecavüz etmenin sıradanlaştığı da anlatılanlar arasındadır. Ayrıca sorgu sırasında yüksek voltajlı elektrik vermek kamplarda en sık uygulanan işkence yöntemlerindendir. Bütün bu sayılanlar dışında tutsakların bütün metinleri ince olmak üzere KP'yi öven, Çin'i öven, her çeşit disiplin kuralının yazılı olduğu belgeleri ezberlemeye zorlandıkları da belirtilmektedir.⁵⁸

SONUÇ

Emperyalist devletlerin sömürgeleştirme tarihleri anlatıldığında ilk akla gelen coğrafya nedense hep Afrika olur ve genellikle sömürgeciler de Batılı devletlerdir. Bu tespit büyük oranda doğru olmakla birlikte, onlarla aynı zamanda başladığı hâlde, günümüzde hâlen devam eden gerçek bir sömürgecilik aranacaksa bunun önemli adreslerinden biri Doğu Türkistan'dır. Zira bir asra yaklaşan doğrudan işgal tarihi ile Doğu Türkistan meselesi, bölgede yaşayan Uygur Türklerinin üç nesline mal olmuş önemli bir trajedinin adıdır.

Çin'in kapalı ve baskıcı yönetimi altında her türlü hak ihlalinin kolaylıkla gizlendiği bölgede ÇKP yönetiminin son yıllarda artan zulmü bugün artık örtbas edilemez hâle gelmiştir. Doğu Türkistan'daki Müslüman Uygur Türkleri, zorla ellerinden alınan bağımsızlıkları uğruna büyük bedeller ödemiş ve hâlen de ödemeye devam etmektedir. Çin'in küresel ekonomide artan gücü ve tekil olarak ülkelerle geliştirdiği bağımlılık ilişkileri, Doğu Türkistanlıların sesine karşı duyarsız kalınmasında şu ana kadar etkili olmuş görünmektedir.

Bölgeyi yıllardır işgali altında tutan Çin, bölgedeki sorunu bir terör meselesi gibi sunarak dünya kamuoyunu yanıltmaya çalışsa da gerçek sorunun bir güvenlik ve terör sorunu olmadığı

Bölgeyi yıllardır işgali altında tutan Çin, bölgedeki sorunu bir terör meselesi gibi sunarak dünya kamuoyunu yanıltmaya çalışsa da gerçek sorunun bir güvenlik ve terör sorunu olmadığı açıktır. Tersine, asıl sorun hakları gasp edilmiş bir halkın hak arama çabasıdır.

ğı açıktır. Tersine, asıl sorun hakları gasp edilmiş bir halkın hak arama çabasıdır. Bu süreçte kendisine yönelik tekil birtakım şiddet olaylarını bahane eden Çin yönetimi, bölgede uyguladığı baskı ve zulmü daha da arttırmıştır. Oysa ki birkaç kişi ya da grubun yaptığı bir eylemden tüm Uygur toplumunu sorumlu tutup cezalandırmak, insanları herhangi bir suç dahi isnat etmeden toplama kamplarına alarak her türlü zulmü yapmak, sorunları çözmediği gibi, tüm İslam dünyasında giderek artan bir nefret dalgasına da sebep olmaktadır.

Oysa atılacak olumlu küçük adımlar sadece Uygurların daha insani koşullarda yaşamasını sağlamayacak, Batı'ya karşı müttefik arayan Çin'e de İslam dünyası nezdinde elini güçlendirecek bir avantaj sağlayacaktır. Bölgedeki sorun, Uygurların ayrımcılık ve zulüm görmeden kendi yönetimleri altında oldukları, adil ve paylaşımcı bir siyasal sistemle kolaylıkla çözülecektir.

SONNOTLAR

- ¹ Muhtar Zari, “Xinjiang’daki Yeraltı Zenginlikleri ve Onların Özellikleri”, *Xinjiang Üniversitesi Akademik Dergisi* (Siyasal Bilimler), 2013-03, Urumçi, s. 14.
- ² Barış Adıbelli, *Doğu Türkistan*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 18.
- ³ Zari, “Xinjiang’daki Yeraltı...”, s. 2.
- ⁴ <http://uyghur.people.com.cn/156325/15563726.html>
- ⁵ Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, İstanbul: Aygan Yayıncılık, 2015, s. 28.
- ⁶ Adıbelli, s. 18.
- ⁷ http://www.uygcnr.com/xwzx/zdxw/201210/t20121017_395503.html (1 Mayıs 2020).
- ⁸ <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/china-profiting-off-of-forced-labor-in-xinjiang-report/1562782> (10 Mayıs 2020).
- ⁹ Muhammed Emin Buğra, *Şarki Türkistan Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 290.
- ¹⁰ Wei Liangtao, *Yarkent Hanlığı Tarihi*, Heilongjiang chubanshe, Harbin, 1994 s. 83 (魏良弢、叶尔羌汗国史纲、黑龙江出版社、哈尔滨1994、83页).
- ¹¹ Muhammed Bilal Çelik, *Yarkend Hanlığı’nın Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 89-90.
- ¹² İklil Kurban, *Hocalar Devri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1992, s. 1.
- ¹³ Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004, s.136.
- ¹⁴ Kurban, s. 70.
- ¹⁵ Ahat Andican, *Osmanlıdan Günümüze Orta Asya ve Türkiye*, İstanbul: Doğan Kitap, 2009, s. 236.
- ¹⁶ Nuri Yavuz, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kâşgar Emirliğiyle Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler ve Ali Kâzım İbrahim Efendi’nin Layihası”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, Ankara, 2003, s. 45.

- ¹⁷ Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, s. 29.
- ¹⁸ Saadettin Yağmur Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2015, s. 191.
- ¹⁹ Liu zhixiao, *Uygur Tarihi*, Beijing: Milletler Neşriyatı, 1985, s. 412 (刘志霄、维吾尔历史、民族出版社、1985 北京、412页); Andican, s. 238; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Osmanlı Türkistan İlişkisi (XVI-XX. Yüzyıllar)*, Ankara, 2004, s. 81-82 BOA, Y.EE, 91/3.
- ²⁰ Mehmet Emin Efendi, *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*, Haz. Rıza Akdemir, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986, s. 132.
- ²¹ Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, s. 224.
- ²² N. M. Prjevalskiy, *Tibet Seyahatnamesi*, Çev. Ömer Cenap Eren, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 82-83.
- ²³ Türk Belediyeler Birliği, *Osmanlı Belgelerinde Doğu Türkistan*, İstanbul, 2016, s. 344, Y.A HUS. 159/26.
- ²⁴ Sekoika Hideyuki, *İkinci Dünya Savaşı Sırasında Japonya'nın Doğu Türkistan Politikası*, Dünya Uygur Yazarlar Birliği, 2019, Washington.
- ²⁵ Ali Han Töre Saguni, *Türkistan Kaygıları*, İstanbul: Taklamakan Neşriyatı, 2016, s. 546.
- ²⁶ Çin Halk Cumhuriyeti Parlamentosu Bingtuan raporu. 中华人民共和国国务院新闻办公室. 康小兰, 编. 新疆生产建设兵团的历史与发展. 中华人民共和国国务院新闻办公室. 2014-10-05 [2014-10-12] (中文).
- ²⁷ 29.12.2011 tarihli *Bingtuan Gazatesi*, 《兵团日报》(2011年12月29日: 2010年兵团第六次全国人口普查暨兵团人口统计调查主要数据公报)
- ²⁸ C. Mackerrons, *China's Minorities*, New York: Oxford University Press, 1994, s. 171.
- ²⁹ Bu uygulamaların bir devamı olarak yüksek öğrenimdeki Türk öğrenci sayısı giderek azalmaktadır. Örneğin 2019 senesinde Doğu Türkistan'daki en büyük üniversite olan Xinjiang Üniversitesine kabul edilen lisans öğrencileri arasındaki Türk öğrenciler 1.032 kişi ile %22'lik bir orana sahiptir, etnik Han Çinlisi öğrenciler ise 2.881 kişi ile %62'i oranındadır, bk. <http://sz.xju.edu.cn/info/1066/11273.htm>
- ³⁰ <http://edu.sina.com.cn/exam/2006-08-21/104251067.html> (3 Mayıs 2020).
- ³¹ https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/xitaygha-yotkesh-20070116.html (7 Mayıs 2020).
- ³² <https://www.uyghurcongress.org/en/world-uyghur-congress'-statement-on-july-5th-urumqi-incident/> (8 Mayıs 2020).
- ³³ <https://www.youtube.com/watch?v=B2m8nitkFss> (3 Mayıs 2020).
- ³⁴ Cui Jia, "Riot woman sentenced to death for killing", *China Daily*, Archived from the original on 17 April 2010.
- ³⁵ Michael Bristow, "Many 'missing' after China riots", *BBC News*, 25 Şubat 2010.
- ³⁶ "Profile: Rebiya Kadeer", *BBC News*, 17 Mart 2005.
- ³⁷ Michael Wines, "China Approves New Law Governing Armed Police Force", *The New York Times*, 27 Aralık 2009, <https://web.archive.org/web/20161009121859/http://www.nytimes.com/2009/08/28/world/asia/28china.html?ref=world> (21 Mayıs 2020).
- ³⁸ <http://uyghur.people.com.cn/156325/15752980.html> (4 Mayıs 2020).
- ³⁹ <https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/kishilik-hoquq/yerken--08012014213753.html> (22 Mayıs 2020).

- ⁴⁰ <http://uyghur.people.com.cn/307382/15539076.html> (21 Mayıs 2020).
- ⁴¹ http://www.gov.cn/xinwen/2019-02/02/content_5363408.htm (21 Mayıs 2020).
- ⁴² http://www.360doc.com/content/19/0501/15/50951911_832727791.shtml (24 Mayıs 2020).
- ⁴³ <http://www.chyxx.com/industry/201712/591596.html> (20 Mayıs 2020).
- ⁴⁴ James Leibold, *Minority Education in China: Balancing Unity and Diversity in an Era of Critical Pluralism*. (2014-02-04), Hong Kong University Press. ISBN 9789888208135.
- ⁴⁵ <https://www.bbc.com/turkce/40798913> (29 Nisan 2020).
- ⁴⁶ https://www.rfa.org/uyghur/qisqa_xewer/misirda-uyghur-mesilisi-08302019235620.html (25 Mayıs 2020).
- ⁴⁷ <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/kamplar-iskence-korkunc-41007791> (19 Mayıs 2020).
- ⁴⁸ https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/former-inmates-of-chinas-muslim-re-education-camps-tell-of-brainwashing-torture/2018/05/16/32b330e8-5850-11e8-8b92-45fdd7aaf3c_story.html (16 Mayıs 2020).
- ⁴⁹ <https://foreignpolicy.com/2018/09/13/48-ways-to-get-sent-to-a-chinese-concentration-camp/#> (3 Mayıs 2020).
- ⁵⁰ <https://www.rfa.org/uyghur/xewerler/kishilik-hoquq/uyghurda-lager-12032018164520.html?searchterm=utf8:ustring=%2039%20%D9%8A%D9%89%D8%BA%D9%89%D-B%8B%D8%90%D9%84%D9%89%D8%B4%20%D9%84%D8%A7%DA%AF%DB%90%D8%B1%D9%89%20%D8%A6%DB%88%D8%B3%D8%AA%D9%89%D8%AF%D9%89%D9%86%20%D9%86%DB%87%D9%82%D8%AA%D9%89%D9%84%D9%89%D9%82> (13 Mayıs 2020).
- ⁵¹ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48680543> (7 Mayıs 2020).
- ⁵² CHRD, “China: Massive Numbers of Uyghurs & Other Ethnic Minorities Forced into Re-education Programs”, <https://www.nchr.org/2018/08/china-massive-numbers-of-uyghurs-other-ethnic-minorities-forced-into-re-education-programs/>
- ⁵³ <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02634937.2018.1507997?journalCode=c-cas20>
- ⁵⁴ <https://www.nytimes.com/2018/09/08/world/asia/china-uighur-muslim-detention-camp.html> (3 Mayıs 2020).
- ⁵⁵ “Doğu Türkistan'daki Çin toplama kampında kalan tanık Zumret Davut Çin işkenceleri anlatıyor”, <https://www.youtube.com/watch?v=vAd3BrppYR4> (17 Mayıs 2020).
- ⁵⁶ http://www.cssn.cn/zjx/zjx_zjsj/201412/t20141224_1454905.shtml?COLLCC=1465020491& (7 Mayıs 2020).
- ⁵⁷ “Çin'in Toplama Kamplarından Kurtulan Uygur Türkü Anlatıyor”, *Amerika'nın Sesi*, <https://www.youtube.com/watch?v=37NOnWZAN1A&t=206s> (3 Mayıs 2020).
- ⁵⁸ Mihrigül Tursun, “Bir Uygur'un Hayatta Kalma Hikayesi”, <https://www.youtube.com/watch?v=kbDSfeK7j4k> (10 Mayıs 2020).

İnişli çıkışlı tarihî seyri içinde 1949 senesine kadar bir şekilde bağımsızlığını koruyan Doğu Türkistan, bu tarihten itibaren Çin Komünist Partisi'ne bağlı kuvvetlerin işgaline uğramıştır. Bu işgalle birlikte Çin, bir yandan bölgenin verimli tarım arazilerini ve zengin yer altı varlıklarını kendi tekeline alırken bir yandan da sistematik işgal ve Çinlileştirme siyasetini acımasızca uygulamaya koymuştur. Bugün küresel siyaset ve ekonomide her geçen gün daha da güçlenen Çin, kendi bölgesinde Doğu Türkistan gibi bir meseleyle uğraşıyor olmanın verdiği öfkeden olsa gerek, 2010'lu yıllardan itibaren bölgedeki baskı ve hak ihlallerini yeni bir boyuta taşımıştır. Elinizdeki rapor, Doğu Türkistanlıların tarihî süreç içinde yaşadığı dönüşümü ve Çin işgali ile birlikte günümüze kadar gelen ihlaller dönemini anlatmaktadır.

İNSAMER

İHH İNSANI VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية